

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel I: Voorspel
Daalder, H.

Citation

Daalder, H. (1970). Boekbespreking van: Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel I: Voorspel. *Acta Politica*, 5: 1969/1970(4), 482-486. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451263>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451263>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BOEKBESPREKINGEN

L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel I: *Voorspel*, 724 pp. plus bijlagen en register, f 41,-; deel II, *Neutraal*, 506 pp. plus bijlagen en register, f 38,-; deel III: *Mei '40*, 520 pp. plus bijlagen en register, f 45,-; 's Gravenhage (Martinus Nijhoff), 1969-1970.

De opkomst van het fascisme en het nationaal-socialisme hebben een diepsnijdende invloed op de ontwikkeling van de politieke wetenschap uitgeoefend. De deconfiture van Weimar-Duitsland — eens voor alle beoefenaren van het staatsrecht symbool voor een ultrademocratische grondwet — vernietigde de basis van een gemakkelijk en oppervlakkig institutionalisme. Zij stelde de vraag aan de orde welke de sociale voorwaarden zijn voor stabiele democratische systemen en leidde daarom tot hernieuwd vergelijkend historisch en sociologisch onderzoek naar problemen van politieke ontwikkeling. De komst van het Derde Rijk vestigde de aandacht op de invloed van terreur en propaganda van minderheden over meerderheden, en op de institutionalisering van nieuwe machtsstructuren als partij, politie, leger en bureaucratie. Zij stelde de onderzoeker voor problemen van collaboratie en verzet, wierp vragen op over de mate van weerstand die groepen en individuen konden bieden aan totalitaire indoctrinatie en intimidatie, en leidde tot vergelijkende studie van totalitaire ideologieën en systemen. Zowel in de studie van de internationale betrekkingen als van binnen-staatelijke processen groeide daardoor een verscherpte aandacht voor de studie van politieke elites en concrete machtsprocessen. Het is daarom onwaarschijnlijk te stellen, dat 'de' politieke wetenschap van de jaren veertig of vijftig geen oog had voor concrete problemen. Integendeel, de meesten van haar 'practicanten' leefden en werkten van een welhaast lijfelijke aanraking uit met de diepstkervende politieke gebeurtenissen van deze eeuw: oorlog, terreur, rassensvervolgning. De diepe skepsis jegens illusionistische credo's, die daaruit voortkwam, wordt door een nieuwe generatie ten onrechte versleten voor een conformistisch gebrek aan idealisme. De opkomst van het nationaal-socialisme en de tweede wereldoorlog hadden ook in Nederland vergaande betekenis voor de ontwikkeling van de politieke wetenschap. Hitler's *Machtsübernahme* in 1933 leidde allereerst tot de oprichting van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, opgebouwd rondom de kostbare archieven van de spoedig vogelvrije Duitse Socialistische Partij. Het initiatief kwam van N. W. Posthumus, die financiële steun verwierf van de Centrale Arbeidersverzekerings- en depositomaatschappij. Posthumus en Romein waren de grondvesters van de Amsterdamse 'Zevende Faculteit'. Posthumus in Nederland, oud-minister Bolkestein en L. de Jong in Londen, bereidden al vóór mei 1945 de oprichting van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie voor. Ook nadien bleven verschillende banden tussen het Instituut voor Sociale Geschiedenis, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, en de Amsterdamse Faculteit bestaan. Presser verrichtte zijn grote werk én in de Zevende Faculteit én in het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. L. de Jong is meermalen genoemd voor een hoogleraarschap in de 'P.S.F.', doch verkoos zijn levenswerk aan het Rijksinstituut te wijden. Terecht zou in januari 1970 de Amsterdamse Faculteit der Sociale Wetenschappen een eredoctoraat toekennen aan B. A. Sijes als erkenning voor diens grote studies over oorlog en bezetting, die een model zijn van 'sociaal weten' in de diepste zin van het woord. Tussen de drie instellingen groeiden nog andere banden. Rüter, directeur van het Instituut voor Sociale Geschiedenis, schreef voor de serie monografieën van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie zijn *Rijden en Staken — de Nederlandse Spoorwegen in Oorlogstijd* (1960). F. de Jong Edzn. bereidde als medewerker van het Insti-

tuut voor Sociale Geschiedenis zijn gedenkboek over het NVV, *Om de Plaats van de Arbeid* (1956) voor, waarin veel aandacht geschonken wordt aan de geschiedenis van de vakcentrales in bezettingstijd; hij volgde Presser op in de Amsterdamse Faculteit en verenigt thans de leerstoel sociaal-economische en politieke geschiedenis, inzonderheid van de 20e eeuw met het directeurschap van het I.S.G.

Men kan de vraag stellen waarom gezien zoveel persoonlijke verbindingen niet nog een hechter integratie tot stand gekomen is tussen het werk van de beide belangrijke wetenschappelijke instituten en het dagelijks werk van de 'Zevende'. Het antwoord op deze vraag zou complex moeten zijn. Men zou kunnen wijzen op de algehele structuur van het Nederlandse Hoger Onderwijs, waarin aan eigenlijke research-training weinig wordt gedaan en studenten weinig eigen initiatieven ontplooiën. Men zou kunnen denken aan de snelle groei van het aantal studenten in de P.S.F., waardoor geringe gelegenheid bleef bestaan voor individueel onderzoek en individualisering van studie-eisen. Belangrijk is ook de omstandigheid, dat andere wetenschappen in het kader van de opleiding voor een doctoraal-examen politieke en sociale wetenschappen naast de politieke wetenschap en de geschiedenis een groot deel van de aandacht opeisten. Er was voorts de tendentie tot een professionalisering van de politieke wetenschap, waardoor enerzijds literatuurstudie van vooral Amerikaanse schrijvers en onderzoekingen, anderzijds het verwerven van methodologische vaardigheden een verdere aanslag betekenden op de toch al te geringe tijd voor de opleiding van de politieke wetenschap in engere zin. En tenslotte verschoof, onder invloed van nieuwe politieke gebeurtenissen, de aandacht gemakkelijk naar nieuwe politieke thema's: de Verenigde Naties, de koude oorlog, het communisme, de Europese integratie, de interne ontwikkelingen in de Nederlandse politiek en meer recentelijk de problematiek van de ontwikkelingslanden. De studie van nazisme en de tweede wereldoorlog werd hierdoor steeds meer een afgeperkt terrein — een reservaat voor een gering aantal vrijgemaakte specialisten, enkelingen die hun leven in de meest letterlijke zin wijdden — offerden — aan de studie van de gebeurtenissen tussen 1930 en 1945. De reductie van 'de' oorlog tot geschiedenis, en de hoge kwaliteit van de betrokken onderzoekers, kon anderen een alibi verschaffen voor veronachtzaming van de meest schokkende gebeurtenissen in Europa van de laatste halve eeuw.

De geschiedenis van de totstandkoming van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* is zelf illustratief voor deze tendentie tot een steeds verdergaande concentratie van het werk in handen van enkelen. Het 'hoofdwerk' was oorspronkelijk gedacht als een collectief ondernemen van enerzijds de staf van het Instituut, anderzijds een viertal historici. De staf zou door het bijeenbrengen en analyseren van de bronnen het materiaal bijeenbrengen voor de geschiedschrijving te verrichten door vier historici: C. D. J. Brandt, I. J. Burgmans, J. C. H. de Pater en L. J. Rogier — elk voor zich gezaghebbend, aan verschillende universiteiten verbonden en tezamen enigszins representatief te achten voor de verscheidenheid aan levensbeschouwelijke groeperingen, die Nederland kenmerkt. Het collectief ondernemen kwam zelfs niet van de grond. De staf van het Instituut publiceerde een aantal belangrijke bronnenpublicaties zoals verslagen van de processen tegen Van Genechten, Christiansen, Mussert, en Rauter, een overzichtswerk van Lydia Winkel over *De Ondergrondse Pers (1940-1945)*, fragmenten uit dagboeken en uit artikelen uit de illegale pers, een eerste deel van de correspondentie van Rost van Tonningen (1967), e.d. Daarnaast verscheen een serie monografieën, de publicaties van B. A. Sijes bovenal, zoals *De April-Mei-Stakingen van 1943 in Twente* (1950), *De Razzia van Rotterdam, 10-11 november 1944* (1951), *De Februari-staking, 25-26 februari 1941* (1954) en *De Arbeidsinzet* (1966). De vier historici bleken spoedig

tezeer door eigen werk belast, en in 1955 besloot het Bestuur van het Rijksinstituut L. de Jong aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen voor te dragen als de solo-schrijver van het geschiedwerk. Hij aanvaardde de opdracht 'als een dure verplichting en als een kostelijk voorrecht' (voorwoord, p. viii). Na vijftien jaren liggen, in snel tempo achtereenvolgend geschreven, drie delen voor ons — tezamen bijna 2.000 volgepakte pagina's, nog altijd slechts het voorspel en de meidagen van 1940 betreffende.

De opdracht is in wezen een onmogelijke. De materie immers is zo complex, het materiaal zo uitgebreid, dat niet op alle punten het onderzoek even grondig kan zijn. Dit schept een onontkoombaar dilemma: ofwel de schrijver moet de stof bewust inperken door het kiezen van een strakke thematiek, ofwel hij moet zijn verlangen 'er eigenlijk nog een jaar of twintig op te studeren' (voorwoord, p. vi) opzij zetten, en hoezeer ook aarzelend en vaak contre coeur het verhaal geven voorzover hij dat kent, en dus volstaan met het weergeven van 'het in hem gegroeide en door hem vastgelegde beeld dat... niet uit maar aan het bronnenmateriaal tot ontwikkeling gekomen is' (voorwoord p. vii). Juist waar sprake is van een dilemma, suggereert deze tegenoverstelling wellicht tezeer een vrije keuze. Immers, ook de rigoureuze thematicus staat voor de beperkingen van het materiaal, ook de verhaler van het materiaal uit kiest altijd aan de hand van thema's. Toch is sprake van een mogelijk verschil in accent. De Jong kiest duidelijk voor de tweede weg, naar men moet aannemen om tenminste een tweetal redenen.

Hij weet, in de eerste plaats, dat zijn materiaal uniek is, en dat niemand na hem dit materiaal zo in zijn geheel zal overzien en gebruiken. En hij schrijft, in de tweede plaats, bewust voor een breed publiek, getrouw aan de gedachte dat hier, krachtens opdracht, verhaald zal moeten worden voor het Nederlandse volk, en in naam van het Nederlandse volk, wat met het 'Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' is geschied.

Uit de drie nu voor ons liggende delen blijkt duidelijk — voor wie het nog niet wist — hoe grote gaven De Jong voor dit werk heeft. De Jong is een formidabel verhaler. Schijnbaar moeiteloos behandelt hij een grote verscheidenheid van problemen in een helder en boeiend proza, dat zowel de leek als de specialist kan aanspreken. Hoe ver ook de stof in details uitloopt, vrijwel elke pagina blijft leesbaar en de totale constructie van het boek behoudt zijn overzichtelijkheid. Dit is een 'tour de force' die weinigen zouden kunnen evenaren.

Men kan daarnaast wijzen op De Jong's moed. Deze komt tot uiting in zijn durf tot een brede aanpak. Hij behandelt zijn stof niet slechts in de breedte, doch gaat waar hij dat wenselijk acht tot diep in de 19e eeuw of langer terug. Zijn eerste deel is, *en passant*, de eerste algemene geschiedenis van Nederland tussen de beide wereldoorlogen. Hij behandelt naast politieke gebeurtenissen die kennelijk zijn voorkeur hebben, ook sociale en economische ontwikkelingen. Hij beperkt zich niet tot Nederland alleen, maar gaat omstandig in op de ontwikkeling van het fascisme in Italië en het Nationaal-socialisme in Duitsland, en op de diplomatieke verwickelingen tussen de Europese mogendheden in het Interbellum.

Men kan voorts met bewondering constateren, hoe trefzeker De Jong een zeer verspreid materiaal tot een lopend verhaal weet te componeren. Hij heeft een uitgebreid overzicht van de voorhanden literatuur en combineert deze met verbluffend gemak met het vele originele materiaal, waarover hij in zo ruime mate beschikt. Als compositie, al. compilatie en synthese van een ongemeen divers materiaal is dit boek — waar het tegelijk zijn leesbaarheid behoudt — zonder overdrijving uniek te noemen.

Dat wil niet zeggen dat de opzet van dit boek niet ook schaduwzijden heeft. Ondanks de grote stilistische en didactische kwaliteiten van het werk, is de tekst

soms al te wijldlopig. De constructie van het boek wordt in belangrijke mate door de voorhanden kennis en het beschikbare materiaal bepaald: waar beiden voor deze schrijver aanzienlijk zijn, groeide de tekst ver boven de oorspronkelijk geplande vier delen uit. Deze zelfde factor veroorzaakt oneffenheden en onevenwichtigheden. De Jong is voor tal van passages afhankelijk van secundaire bronnen. Hoe goed hij deze ook gebruikt en samenvat, toch leidt dit hem onvermijdelijk tot groter aandacht voor zaken waarover wel onderzoek door andereen beschikbaar is dan voor kwesties, waarvoor dit niet het geval is. Deze zelfde 'toevaligheid' doet ook haar invloed gelden bij het gebruik van originele bronnen. Men heeft bij tal van passages het gevoel, dat teveel gebouwd is op mededelingen van één zegsman, één krantenpassage, één archief. Achter het boek moet een enorm fiches-systeem staan. Maar niet afgerond onderzoek, doch op een bepaald moment in dit systeem aanwezige gegevens lijken vaak het verhaal te bepalen. Alweer, de schrijver kon moeilijk anders, het was niet mogelijk op alle terreinen eigen onderzoek te doen. Dit neemt niet weg, dat de buitenstaander moeilijk kan oordelen hoever het onderzoek gegaan is, of zou moeten gaan, voordat een definitief oordeel mogelijk is.

Als gevolg van de gekozen procedure, wordt het boekwerk in zeer hoge mate afhankelijk van de persoonlijke kwaliteiten van de auteur. Zijn kennis, zijn helder analytisch vermogen tot reconstructie van gebeurtenissen, zijn intelligentie en 'common sense', maken hem tot een goed leidsman. De schrijver komt niettemin veelal tussen de lezer en de stof te staan. Men kan daarvan enkele symptomen noemen: de veelal overbodig moraliserende tussenzinnetjes; de niet altijd even geslaagde psychologische duiding van persoonlijkheden, die De Jong politiek niet sympathiek zijn; de soms wat pathetisch-gedragen toon over 'het' Nederlandse volk; de tendentie het gehele werk te zetten in het kader van de waarschuwing aan falende democratieën e.d. Het boek is een kroniek, een commentaar. Een grootse kroniek door een groot commentator. Maar het is tegelijk ook — nolens volens — een persoonlijke synthese van een niet-definitief doorzift materiaal. Hoe persoonlijk het geschrift is blijkt ten overvloede uit de door politieke motieven geïnspireerde pogingen tot een diskwalificatie van de schrijver, die men in sommige beschouwingen thans tegenkomt. Dat men in hem 'de officiële historicus' tracht te treffen, waar het juist zo duidelijk een persoonlijk werk geldt, is bittere ironie!

De drie eerste delen bieden een onmetelijk rijk materiaal, niet slechts voor de talrijke algemene lezers, doch ook voor meer specialistisch-gerichte onderzoekers. Voor beoefenaars van de politieke wetenschap zou ik in het bijzonder willen noemen: de schets van de Nederlandse politieke verhoudingen tussen de beide wereldoorlogen — men hoeft het eerste deel slechts te leggen naast bijvoorbeeld P. J. Oud's *Het Jongste Verleden* en het laatste deel van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* om te zien hoeveel verder De Jong gaat —; de analyse van de NSB en de andere fascistische en nationaal-socialistische partijtjes, die Nederland en Vlaanderen hebben gekend; de detailstudies van beleidsvorming en voorbereiding door ambtelijke organen op tal van terreinen voor de eventualiteit van de wereldoorlog; de plaats van Koningin Wilhelmina — en de Kroon in het algemeen — tegenover opeenvolgende verantwoordelijke regeringen; de verhouding tussen kabinet, minister van defensie en de hoogste militairen, zowel vóór 1939 als in de neutraliteitsperiode en de oorlogsdagen; het optreden van ministers en hoge ambtenaren in de meidagen — en daarmee impliciet de behandeling van de vraag van politieke leiding in een plotselinge crisis-situatie e.d. Het verschijnen van de eerste drie delen van het Hoofdwerk doet als vanzelf de vraag rijzen hoe het werk van De Jong zich verhoudt tot dat van de andere twee grote schrijvers over oorlog en bezetting, Presser en Sijes. Presser schreef bovenal als de gewonde mens, die de diepste ellende van mensen zoekt

voelbaar te maken aan latere generaties; zijn werk is een elegie geschreven door een man met de grootst mogelijke gaven tot verwoording van emoties en situaties. Sijes is eerder de analyticus van maatschappelijke structuren en processen — de beschrijver van de strijd tussen groepen en bureaucratische machtsapparaten, die in een strak-beheerst proza, aan de hand van schijnbaar incidentele voorvallen, een onontkoombaar beeld geeft van de meest fundamentele maatschappelijke processen van deze eeuw. De Jong is van hen drieën eerder de traditionele historicus, de schrijver van het grote samenvattende werk, de met grote gaven toegeruste verhaler en commentator. Van de drie genoemde schrijvers is De Jong de enige, die dit hoofdwerk zou hebben kunnen schrijven. Sijes noch Presser hadden het gekund — noch, vermoedt men, ook gewild. En ook daarom kan men slechts diep respect hebben voor de grootse poging tot synthese, die een waardig inlossen is van een ereschuld — het eerlijk product van een leven door oorlog bepaald, en aan oorlog gewijd.

Het is te betreuren, dat de uitgevers een zo slecht-leesbare druk en zo matig papier hebben meegegeven aan wat terecht als standaardwerk wordt gepresenteerd. Althans één lezer begrijpt de ratio niet op deze wijze een wetenschappelijke en een populaire editie naast elkaar te doen verschijnen met een zo aanzienlijk prijsverschil. Zou het meegeven van de voetnoten ook aan de populaire uitgave en het zoeken van een verschil tussen een populaire editie en een standaardeditie in de keus van beter papier en een betere band niet tot een even bevredigende calculatie van kostprijzen en opbrengsten hebben kunnen leiden?

H. Daalder

BURNS, ARTHUR LEE, *Of Powers Their Politics: A Critique of Theoretical Approaches*.

Englewood Cliffs, N.J. (Prentice-Hall), 1968, — xv en 299 p.

Met dit boek levert Burns een belangrijke bijdrage tot het nog steeds voortdurende debat over de vorm en inhoud van de leer der internationale betrekkingen. Enkele gedeelten van zijn boek zijn al eerder gepubliceerd, o.a. zijn bekende artikel 'Prospectus for a General Theory of International Relations' in *World Politics* (oktober 1961). Andere reeds eerder gepubliceerde stukken zullen voor de meeste lezers echter onbekend zijn, bijvoorbeeld een artikel uit de *Australian Biblical Review* (december 1963). In de opzet om uit deze oude stukken samen met veel nieuw materiaal een geïntegreerd boekwerk te vervaardigen is Burns mijns inziens niet volledig geslaagd. Dit is op zichzelf echter geen groot bezwaar omdat hier een zeer belangrijk theoreticus aan het woord is wiens denkbeelden — ook al vormen deze dan geen uitgekristalliseerde eenheid — uitermate de moeite van het lezen waard zijn. Het is bovendien bijzonder interessant om de ontwikkeling van de ideeën van Burns in dit boek te volgen; hij citeert herhaaldelijk zijn vroegere conclusies waarmee hij het nu geheel of gedeeltelijk niet meer eens is. Helaas maakt Burns het de lezer niet erg gemakkelijk, doordat hij zijn vaak briljante denkbeelden begraaft onder een onnodig ingewikkelde redeneertrant die een haastige en slordige compositie verraadt.

Het belangrijkste thema van het boek betreft de strijd tussen de moderne 'behavioristische' benadering van de leer der internationale betrekkingen en de traditionele, meer historisch-gerichte benadering. Hoewel Burns niet wars is van met name speltheoretische en kwantitatieve hulpmiddelen, kiest hij toch de zijde van de traditionalisten. In het eerste hoofdstuk begint hij meteen met de volgende ondubbelzinnige geloofsverklaring: 'Statesmen cannot tell what will or even what may happen. Research can do little to amend ignorance in either form, for it is in large part logically necessitated. Thus, a positive science of world politics or,

more generally, of international relations seems impossible' (p. 3). Deze gedachte wordt in het eerste hoofdstuk verder ontwikkeld (pp. 3-27) en wordt later nogmaals expliciet en uitvoerig aan de orde gesteld in het hoofdstuk over kwantificatie (pp. 171-174). Burns ontkomt echter niet aan het netelige probleem dat beide partijen in deze richtingenstrijd parten speelt, namelijk dat men veelal langs elkaar heen praat omdat de uitgangspunten zo sterk van elkaar verschillen. Dat dit een probleem is onderkent Burns overigens wel. Van zijn eigen kritiek op de inductief-kwantitatieve methoden zegt hij bijvoorbeeld dat deze gebaseerd is op een 'philosophic attitude which makes no claim to supply a critique on their own terms of the quantitative approaches' (p. 171, cursivering A.L.). Een zwak punt in zijn betoog is dat niet duidelijk blijkt of hij zijn argumenten alleen op de leer der internationale betrekkingen of op alle sociale wetenschappen van toepassing acht.

De interessante en mijns inziens meest waardevolle delen van het boek zijn de kritische beschouwingen over de theoretische benaderingen van een aantal vooraanstaande politicologen. Zo behandelt hij de ideeën van Kaplan (pp. 112-121), Boulding (pp. 123-129), Alker (pp. 174-181), Richardson (pp. 183-186), Snyder (pp. 186-189), Rapoport (pp. 189-199) en Riker (pp. 237-247). Ofschoon zijn op- en aanmerkingen meestal scherp en verhelderend zijn, vertonen zij ook zo nu en dan tekenen van haast en slordigheid. Hij gaat bijvoorbeeld uitvoerig in op een van de resultaten in Hayward Alker's analyse van de stemverhoudingen in de Algemene Vergadering van de UNO in 1961-62: de correlatie tussen enerzijds het volume van de handel tussen de Arabische staten en drie grote Westerse landen (Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk) en anderzijds de steun van deze Arabische staten voor resoluties die het supranationale karakter van de Verenigde Naties bevorderen. Burns stelt terecht dat men met het ontdekken van dit soort verband niet kan volstaan, omdat het volledig onduidelijk is waarom een dergelijk verband bestaat: 'How could heavy trade with the USA or the UK or France (one of whom was strongly for, one of whom was highly dubious about, and the last more and more disapproving of the methods of conducting UNOC in August and in December 1961) dispose ten Arab Powers to support UN supranational activities?' (pp. 177-178). Dit zou wel te verklaren zijn als het ging om handel uitsluitend met de Verenigde Staten. Maar volgens Burns bewijst het cijfermateriaal van Alker zelf dat dit niet het geval kan zijn: 'trade with the US alone has some but not much correlation with pro-supranationalist voting!' (p. 179). Dit evenwel blijkt helemaal niet uit de geciteerde tabel, want deze bevat alleen de correlaties voor alle landen, niet voor de groep van Arabische landen afzonderlijk.

Of Powers and their Politics is meer als een belangrijk boek dan als een goed boek te kwalificeren. Het zal dan ook degenen met een algemene politicologische belangstelling minder aanspreken dan de specialisten op het terrein van de theoretische ontwikkelingen in de leer der internationale betrekkingen.

A. Lijphart

CRAMER N., *Evenwicht en overwicht*. De verhouding van regering en volksvertegenwoordiging in de parlementaire geschiedenis.

Assen (Van Gorcum), 1969 — 42 p.

Evenwicht en overwicht is de titel van de rede, in universitair vakjargon: openbare les, die Dr. N. Cramer bij de aanvaarding van zijn gewoon lectoraat in de parlementaire geschiedenis aan de Rijksuniversiteit van Leiden heeft gehouden. Hierin behandelt hij volgens de ondertitel de verhouding van regering en volksvertegenwoordiging in de parlementaire geschiedenis.